

KOVÁCS ISTVÁN

Dembiński visszavonulása Szeged és Temesvár között 1849 augusztusában

Az 1849. július 29-ei szegedi haditanács, amelyre a miniszterek jelenlétében került sor, órákig elhúzódott, s csak hosszabb szünet után folytatódva hajnal felé ért véget. Egyik legfontosabb tárgya a „hogyan tovább?” kérdése, megfűszerezve a fővezér megválasztásával. 1831. augusztus 10-én Varsóban is hasonlóan feszült légkörben döntöttek Skrzynecki leváltásáról és utódja kijelöléséről. A körülmények akkor Dembińskinek kedveztek. És most?... Mészáros Lázár, aki tisztában volt vele, hogy rövid időn belül döntő ütközetet kell vívnia, képességét ismerve, nem volt hajlandó tovább maradni a főparancsnoki poszton. E tisztséget egyébként is csak formálisan töltötte be. A jelenlévők közül Perczel volt a legmagabiztosabb: eleve azért sietett Szegedre, hogy a hatalmat magához ragadja. A teljhatalom magába foglalta a fővezérséget is. Rajta kívül csak Dembiński mutatott készséget a főparancsnokság elvállalására...

Kossuth kétségbeesett helyzetbe került. Személyes kapcsolata Görgeivel már négy héttel azelőtt megszakadt, pedig ők mindenképp jobban egymásra voltak utalva. A július 26-ára kitűzött találkozási pontjukat a cári csapatok tiszafüredi átkelésének híre megakadályozta. Ha a tervezett megbeszélésre vagy beszélgetésre még időben sor kerül – az április eleji felhőtlen együttműködésük eredményességét szem előtt tartva – megkockáztatható a feltevés, hogy számos félreértés tisztázódik közöttük. Ennek híján továbbra is közvetítőik, hírek és rémhírek s szórványosan váltott levelek révén tájékozódtak egymás szándékairól, lehetőségeiről, döntéseiről, tetteiről. Ez utóbbiak – többek között a cári hadvezetéssel és a pétervári udvarral való megegyezés eshetősége – illúziók forrását fakasztották fel a reményeikben kiszikkadó vezetőkben és tömegekben egyaránt.

A végzetes levélcseré körülményeit és következményeit már sohasem tudták tisztázni egymás között. Kossuthnak Szegeden egyedül kellett döntenie. Józef Wysocki tábornok, a lengyel légió parancsnoka július 29-én egyetlen sorból álló üzenetet kapott tőle: „Kérem, tábornok úr, kertelés nélkül bizalmasan és haladéktalanul közölje, hogy belső meggyőződésének ellene mondandó Dembiński altábornagy főparancsnokká történő megválasztása.”¹

Wysocki érzi a ránehezedő felelősséget. Tudja, ha igent mond, a hozzá baráti szálakkal kötődő Dessewffy Arisztid tábornok is hasonlóképpen dönt, s kettejük fellépése másokat is elhatározó módon befolyásolhat. „Bevallom, hogy akkoron nem szívélhettem Dembiński tábornokot, és nem bíztam benne – írja. – Katonai talentumáról személyesen még nem volt alkalmam véleményt formálni, de lobbanékony természete

¹ Együtt a szabadságért – 1848–49. Wysocki tábornok emlékiratai. Bp. 1993. (a továbbiakban: Wysocki) 95.

aggodalommal (...) töltött el a jövőre nézvést.² De szavazhat-e európai hírű honfitársa ellen, aki mégiscsak Lengyelországot és a lengyel ügyet képviseli? Ha neki árt, nem árt-e a lengyeliségnek is?...

Olyat tesz, ami fél éve még elképzelhetetlen lett volna. Fölkeresi a Szegeden tartózkodó Władysław Zamoyskit, Czartoryski herceg unokaöccsét, a konzervatív tábor egyik legbefolyásosabb képviselőjét. A demokrata az arisztokratánál kopogtat. Az emigrációban ezért kiátkozás jár, s ki tudja, e lépését mikor fordítják majd ellene.

Zamoyski nemcsak politikai, hanem katonai tekintély is. Annak idején a cári gárdahadtest lovasvadászezredében szolgált mint ifjú hadnagy. Az 1831-es szabadságharcot Józef Chłopicki, a diktátor-generális segédtisztjeként kezdte, s Hieronim Ramorino tábornok vezérkari főnökeként fejezte be. Akkor alezredesként lépte át a galíciai határt. Wysocki rövidebb idő alatt nagyobb karriert futott be Magyarországon, mint ő a saját hazájában. De azóta sok víz lefolyt a lengyel emigrációnak menedéket adó Nyugat-Európa folyóin. A nagyvilágban otthonosan mozgó Zamoyski diplomataként is megállja a helyét. Ő Czartoryski herceg politikai életművének egyik örököse, s mint ilyen, befolyással, jó kapcsolatokkal rendelkezik. 1849 januárjától ezredesként harcolt a piemonti hadseregben, de a nem létező lengyel állam követének tisztét is betöltötte Károly Albert udvarában.³ Most pedig Magyarországon lép fel hasonló küldetéssel. Ráadásul ismeri Dembińskit, aki szintén Czartoryski táborához tartozik...

Július 18-án Óorsovánál török kísérőinek társaságában lépi át a magyar határt. A kilétük után érdeklődő honvédtisztnek lakonikus, de tartalmas választ ad: „Az önök barátai!”⁴ A törökök búcsút vesznek tőle és visszafordulnak. Ők rokonszenvük ellenére is semlegesek.

Első magyarországi benyomásairól Zamoyski – főként a temesvári ostromtáborban szerzett élményei alapján – július 21-én a Temesvár és Szeged közötti félúton számol be bácsikájának. Elemzése lényeglátó: „Első benyomásaim alapján azt kell mondanom, hogy a magyarokat nem sok jóval kecsegteti a jövő. A katonai és politikai vezetők szelleme erősen az 1831 végén nálunk uralkodó állapotokra emlékeztet.” Aggasztja, hogy az adott helyzetben napról napra fontosabb Temesvár ostroma értelmetlenül elhúzódik, „jóllehet a fiatal mérnök [Teodor Dembiński százados – K. I.], aki az ostrommunkálatokat irányítja, érti a dolgát. De mit tegyen, ha egyetlen utásza sincs, s minden munkát oláh paraszttal kell elvégeztetnie, akikkel senki se tud szót érteni. Huszonnégy fontos ágyúja hat van, lőszer hozzá semmi...”⁵ Így Zamoyski is Henryk Dembiński altábornagyba veti bizalmát, jóllehet alább idézett megjegyzéséből nagy adag kétely is kiolvasható személyére és a hozzá fűzött reményekre vonatkozóan: „A dolog azon áll vagy bukik, hogy Dembiński képes-e ellenállni a muszkáknak vagy sem. Most az ország és a hadsereg nagy meglegedésére őt bízták meg a főparancsnoksággal. Sajnos, mint Bolimowónál, ezúttal is visszavonulással, Buda és Pest feladásával kellett kezdenie. Most ismét a Tisza vonalán áll...”⁶ És mi Zamoyski véleménye az első

² uo.

³ Encyklopedia historii Polski. 2. Warszawa, 1995. 611.

⁴ Zamoyski Władysław 1803–1868. V. (Kampania węgierska.) Poznań, 1922. (továbbiakban: Zamoyski) 235.

⁵ uo.: 236.

⁶ uo.: 237.

lengyelekről, akikkel a magyar hadseregben találkozott: „Több lengyellel találkoztam Vécsey tábornok vezérkarában; azelőtt az osztrák hadseregben szolgáltak. Przyjemski alezredes egy több zászlóaljából és lovasszázadból álló dandár parancsnoka. Dicsérik, tetszett nekem. Teodor Dembiński mérnökkari százados most vett el egy ifjú és gyönyörű magyar nőt, aki istennő a vezérkarban.”⁷ Ez az utolsó fél mondat annak a mendemondának hitelesítéséül is szolgálhat, hogy a temesvári ostromtáborban többet báloztak, mint rohamoztak, s az ostrom inkább a hölgyek ostromában merült ki, mint az erődítményében.

Zamoyski július 22-én a fentebb szerzett tapasztalatok hangulatában és a magyar kormány nem hivatalos párizsi követe, Teleki László gróf ajánlólevelével keresi fel Kossuthot, aki az első percekben szemrehányásokkal árasztja el őt, mondván, hogy Czartoryski tábora Magyarország ellenségeinek kedvez. A feszültség azonban hamar feloldódik közöttük. Zamoyski utal Czartoryskinak a térségben megvalósítandó politikai céljaira, amelyek már Kossuthban is érelődnek. A cél: a térség népeinek összefogása. „Lengyelország Magyarországnak nyújtott segítsége nem korlátozódhatott arra, hogy csak katonákat és képzett tiszteket adjon neki, Lengyelország, mint nemzet, erkölcsi erővel is támogatta Magyarországot...”⁸ Zamoyski is ennek jegyében jött el a lengyel ügy magyarországi képviselőjének. Ennek az ügynek hatásos és távlatokat szem előtt tartó képvisellete azt is jelenti, hogy közvetít a magyar kormány és a vele szemben álló, Ausztria által kihasznált népek között. „A magyar ügyet sajátunknak tekintjük, s cselekedeteinket ez határozza meg” – szögezi le a lengyel ezredes, aki azt is felajánlja magyar kormányzónak, hogy, ha jobbnak látja, belép a hadseregbe és fegyverrel szolgálja a közös ügyet. Kossuthnak rá kell döbbsennie, hogy az események alakulásával neki nagyobb szüksége lehet Zamoyskira, mint fordítva. Augusztus 1-jével kinevezi őt honvéd ezredessé.⁹

Zamoyski egyébként a Kossuthtal folytatott megbeszélésről pár óra múlva – kihasználva a futár, Zygmunt Jordan visszatérését a főhadiszállásra, Dembińskinek is beszámol: „...elhiszed, hogy itt egyetlen cél vezérel: ügyünk szolgálata... (...) Ennek elérése érdekében szorosán együtt kell működjem a Tábornok úrral” – írja.¹⁰ Orsova és Szeged közötti útvjáról szólva kiemeli, hogy amerre a magyar katonai táborokban megfordult, mindenütt a Dembiński iránt megnyilvánuló tisztelet és bizalom jeleivel találkozott. Ettől függetlenül azt is hozzáteszi: „...a feltételeket illetően sok minden kell még ahhoz, hogy az ügy szerencsésen érjen véget.”

Władysław Zamoyski tehát egyik pillanatról a másikra a magyar–lengyel politikai és katonai kapcsolatok kulcsfigurája lett. Wysocki nem véletlenül fordul hozzá, annak ellenére, hogy politikai ellenlábasa. A múlt átléphetetlen árnyéka egyszeriben eltűnik kettejük közül. Sorstársak, s ez most több, mintha elvbarátok volnának. Wysocki tanácsot kérhet Zamoyskitól s egyben meg is oszthatja vele a döntéssel járó felelősséget. Rövid megbeszélésük eredményeképpen Wysocki pozitív választ ad Kossuthnak. Döntését politikai megfontolások indokolják. Kossuth elhatározása is politikai színezetű volt. A lengyel tábornok mindamellett kételyeit is kifejezésre juttatja azzal, hogy le-

⁷ uo.

⁸ uo.

⁹ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987. 339.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár. Dembiński-iratok (továbbiakban: MOL R 23) 2. k. No. 19.

szögezi: „Demiński tábornok csak ideiglenesen kapja meg a főparancsnokságot. Végleg majd akkor döntsenek e tárgyban, ha az egyesülés Görgei hadseregével megtörtént.”¹¹

Kossuth, amennyire lehetett, felkészült a július 29-ei hadtanácsra. Első számú jelöltje azonban nem Demiński, hanem Perczel Mór. Bulharyn annak idején maga akadályozta meg saját tábornoki előléptetését azzal, hogy a lemesi csatában önféjűen, sikertelenül és feleslegesen tűzbe vitte a vadászokat. Most Perczel az, aki a haditanácson meggondolatlan és tragikomikus fellépésével lehetetlenné teszi, hogy Kossuth a Szegednél összevont haderők főparancsnokává kinevezze. „...félrevetvén minden illedelmet, durva kifejezésekkel üdvözlé a tanácskozmányt, Damjanich agyonlövésével s a kormány iránti engedelmesség megtagadásával fenyegetőzött, Kossuthot szemrehányásokkal tetézte, kiabált stb.” – emlékezett vissza Perczel színpadra való alakítására Mészáros Lázár.¹² Hogy az örökösen dohogó Demiński a szarkasztikus humornak mennyire nem volt híján, azt éppen a Perczel hosszas szónoklata által kiváltott hangulat érzékeltetése bizonyítja: „Nem emlékszem rá többé, meddig tartott ezen mennydörgős beszéd, s mi mindent nem foglalt magában, mert a haragdúlt ember annyira elragadtatott, hogy végre érteni sem lehetett, hanem a főbelövés szó oly gyakran fordult elő, hogy a teremben már szinte hallatszott a golyók süvöltése...”¹³

A kérdés eldőlt. Hogy miként, arról Zamoyski mind Czartoryskit, mind Európa délkeleti részében működő megbízottjait tájékoztatja. Július 30-án a következőket írja: „...Demińskit kérték fel főparancsnoknak, aki azzal a feltétellel fogadta el a megbízást, hogy hatalmában senki se fogja őt zavarni. Erre a kormányzó ünnepélyesen kötelezettséget vállalt. A haditanács után hosszan tartó megbeszélést folytatott a kormányzóval. Valamennyi beosztott tábornoka örömeinek adott hangot amiatt, hogy Demiński a főparancsnok. Ő, szokása szerint, magába zárkózó, szándékait senki előtt föl nem lebbentené.”¹⁴

Zamoyski kitűnő irányítója a balkáni ügynökhálózatnak. Pár hónap múlva majd a Konstantinápolyban működő Michał Czajkowski feladatainak egy részét is „átvállalja”. Naponta hol innen, hol onnan kap fontos levelet. Feladói, Czajkowski mellett, Belgrádban Ludwik Zwierkowski, a hajdani napóleoni könnyűlovás, Zágrábban Karol Gregorowicz, egy 1831-es tisz, aki 1848 nyarán rövid ideig önkéntesként harcolt a szerbek oldalán, majd a délszlávok és a magyarok közötti megbékélés érdekében fejtette ki tevékenységét.¹⁵ Nem kevésbé tevékeny munkatársa Zamoyskinak a Szegeden tartózkodó Ludwik Bystrzonowski, akinek azonban a legnagyobb erőfeszítései ellenére sem sikerül tető alá hoznia a szerb–magyar megegyezést.¹⁶ A részben Perczel Mór tábornok és vezérkari főnöke, Kohlmann József ezredes által 1849 május közepét követően kezdeményezett megbékélési törekvéseknek lehetett némi esélyük. Kossuth utasítása azonban jelentősen leszűkítette a Perczel által szerbeknek tehető engedmé-

¹¹ Wysocki: 95.

¹² Mészáros Lázár emlékiratai. S. a. r. Szokoly Viktor. I. Bp. 1867. 338–339.

¹³ Demiński Magyarországon. A vezér hátrahagyott irataiból összeállítá Danzer F. Alfonsz. Bp. 1874. (a továbbiakban: Danzer) 335.

¹⁴ Zamoyski: 245.

¹⁵ Đurković–Jakšić Ljubomír: Učestvovanje poljskih oficera i dobrovoljaca u srpskom pokretu (1848–1849). Zbornik MS za slavistiku, 3. füzet. Novi Sad, 1972. 131–134.

¹⁶ Wysocki: 84–85.

nyeket.¹⁷ Ezek következményeit leginkább a tárgyalásokon közvetítő Ludwik Bystrzowski látta. Katonai győzelmei tetőpontján a magyar kormány volt elbizakodottan merev, mire pedig hajlott volna a kért engedmények jelentős részének megadására, a cári hadsereg jelenlététől magabiztos, s az udvar hálájában, ígéreteiben bízó szerb vezetés magatartása lesz elutasító.¹⁸

Zamoyski, úgy is mint Czartoryski herceg unokaöccse, úgy is mint munkáját pontosan végző megbízott, a körülötte zajló eseményekről és saját tevékenységéről majd-hogynem naponta beszámol nagybátyjának. A július 30-án éjfél előtt írott Czartoryskinak szóló érdektelen levelében azonban említést sem tesz arról, hogy Dembińskinek mik a tervei. Talán azért nem, mert tudta, hogy Szeged védelme az egyik legfontosabb főparancsnoki megbízatása. Kilenc évvel később, iratainak rendezése során azonban már szükségesnek érzi, hogy az alábbi megjegyzést fűzze július 30-ai leveléhez: „Némi fájdalmas bizonytalankodás után elhatározatott, hogy Szeged tarthatatlan, és hogy a magyar haderő átkel a Tisza túlsópartjára, Temesvárra és Erdély Lugoson túli hegyes határvidékére tartva...”¹⁹

Zamoyski a történetek után közel egy évtizeddel vázolja fel Dembiński végzetes visszavonulásának állomásait. Úgy, mintha ezek már a július 30-án számba vett irányjelzők lettek volna. De a Temesvár–Lugos útvonal terve vajon mikor fogant meg Dembiński koponyájában? Kinevezésének pillanatában vagy hat nappal később, a vesztes szőregi csata után? E kérdésre az elkövetkező napok eseményeit számba véve se tudunk pontos választ adni. A sejtés – történelmietlen, a sejtetés – nem mindig erkölcsös... A tragikus következmény azonban túlságosan nyomasztó ahhoz, hogy sejtelmekről hallgassunk.

A július 30-án este tartott haditanács nem kis vita után valóban elhatározta, hogy Szegedet kiüríti, és a honvédcsoportok átkelnek a Tisza bal partjára. Pedig az aznap este hét órakor kiadott és a közép-tiszai hadsereg parancsnokának megmaradt Perczel tábornok által láttalmazott részletes „harcintézkedések” arra utalnak, hogy a Szegeden összegyűlt sereg ütközetre készül: „Ezen állásban a hadsereg a további parancsokat elvárandja, egyéb eránt az előnyomuló ellenséget az illető vezérek által sikerrel feltartani iparkodjanak, míg a fővezér azon helyzetben leendő a felállított hadsereggel működni...”²⁰

Perczelnek ez az utolsó „harcintézkedése”. Az aznap este tartott haditanácscon lemond a közép-tiszai hadsereg parancsnokságáról. Ezen a „tanácskozmányon” határozzák meg az új déli hadsereg további teendőit is.

Dembiński képtelenségnek tartotta a várost hosszú félkörben övező, inkább csak jelölt, mintsem meglévő s mindössze tizenkét földerődöt számláló védelmi vonalat tartani. Szegednél hozzávetőleg 40 000 ember állott közvetlen rendelkezésére. Haynau-nak a város irányába nyomuló 45 000 fős serege három oszlopra hasadt, hogy Szegedet északról és délről átkarolja, így szemből alig 25 000 emberrel támadhatott. A lengyel altábornagy mégis arra hivatkozott, hogy többségükben tapasztalatlan seregei nem áll-

¹⁷ Spira György: Jottányit se a negyvennyolcból. Bp. 1989. 273, 286–287.

¹⁸ uo.: 287.

¹⁹ Zamoyski: 246.

²⁰ MOL R 23 221. (Dátum szerint.)

nák a tüzet, összeroppanának az ellenség nyomása alatt. Ha pedig a Tisza jobb partján rekednek, az végét jelentené a déli hadseregnek.

Vetter Antal altábornagy és néhány társa azonban amellettt tört lándzsát, hogy a várost védjék. A magyar hadsereg – Vetter szerint – még mindig kedvező pozícióban állott, s ezzel kiegyenlíthette a Dembiński és Haynau közötti erőkülönbséget. Ráadásul alkalmasint Kmety György tábornok Óbecsénél átkelt harcedzett hadosztályára is számítani lehetett. Haynau három részre szakadt seregének egyik hadosztályával még időben fel kellett volna venni a harcot, hogy ezáltal a másik kettő mozgását is megzavarják, irányváltoztatásra kényszerítsék. Legkínálkozóbb Haynau középhadának támadását fogadni. Hiszen ha komolyan veszik az Arad környéki összpontosítási tervet, akkor – saját érdekükben – időt kell biztosítani Görgeinek, hogy a kijelölt pontra megérkezessen. Mert mi történik, ha Dembiński gyorsan visszavonuló hadserege mágnesként vonzza majd maga után a konok és energikus Haynaut? Akkor Arad előtt, a szegedinél jóval kedvezőtlenebb pozícióban kell szembefordulniuk az osztrák hadsereggel. Átgondolta-e mindezt a fővezér? (Vetternek bizonyára meg sem fordult a fejében, hogy Dembiński a kormány utasítását megszegve Temesvár felé is elvonulhat.)

Dembiński meghallgatta az érveket, de mit se törődött velük. Elrendelte a város kiürítését. Vetter ezt ugyan kénytelen-kelletlen tudomásul vette, de a katasztrófális visszavonulást látva néhány nap múlva lemondott posztjáról, és megvált attól a hadseregtől, amelynek talpra állításában, kiképzésében és irányításában oly nagy érdemeket szerzett. A déli hadsereget ért első súlyos csapás tábornoki karának meghasonlása volt. Ez már akkor bekövetkezett, mielőtt Haynau Szeged felé közeledő katonái közül egyetlenegy is elsütötte volna a puskáját.

A parancsnokságáról leköszönt Perczel helyébe még július 30-án késő este Wysockit nevezte ki a hadügyminisztérium, míg a lengyel légió élére Buřharyn ezredest állította. Wysockit azonban testileg-lelkileg meggyötörték az elmúlt hetek kimerítő eseményei, a kinevezést elhárította, s megmaradt a légió parancsnokának.²¹ A volt közép-tiszai hadsereg – így a lengyel légió is – beolvadt az új déli hadseregbe. Az addigi Perczel-féle tartalék hadtest a soron következő szám szerint X. hadtest lett. A szegedi táborban egyébként július 31-én hirdették ki azt, hogy „Dembiński altábornagy a Szeged alatt összegyűlt seregek főparancsnokául neveztetett ki”.²²

Előfordulhatott volna persze, hogy ha – Vetter meggyőző érvei folytán – sor kerül Szeged védelmére, mégis Dembińskit igazolják a következmények; vagyis Haynau augusztus 4-én – ekkorra tervezte az általános támadást – vagy az azt követő napokban döntő győzelmet arat... De minket ezúttal a haditanács döntésének valóságos következményei érdekelnek. Ezek bevezetője az, hogy a honvédsereg augusztus 2-ára virradó éjszaka Dembiński parancsára átkel a Tisza bal partjára.²³ Haynau véres ütközetre felkészült serege még aznap, kardcsapás nélkül megszállta a várost.

Szeged feladását a legnagyobb jóindulattal, minden érvet Dembiński mellett felsorakoztatva – beleértve azt a pszichológiailag nyomasztó emléket is, hogy Varsó hasonló körülmények között három nap alatt odaveszett 1831-ben – valahogy még magyarázni, mentegetni lehetne. De az végképp érthetetlen, hogy másnap tétlenül nézte,

²¹ Wysocki: 95–96.

²² MOL R 221 (Dátum szerint.)

²³ Zamoyski: 247.

amint Haynau hidat ver a Tiszán. Az ugyanis, hogy csupán hadsegédét, Zygmunt Jordan őrnagyot hagyta hátra két század gyalogos, fél század huszár és két ágyú kíséretében a partmenti töltés és az újszegedi hídfő szemmel tartására, inkább a fővezér kétségbeejtő határozatlanságáról, mintsem a Bułharyn és a saját maga által ecsetelt elszánt-ságról, tettekkészségről, cselekvőképességről tanúskodik.²⁴

Az átkelés lehetőségével veszélyeztetett partmenti töltés egy részének védelmében szakaszával részt vett Miłkowski szolgál egyébként Dembiński szándékát illetően leglogikusabb magyarázattal: „Dembiński szándéka az volt, hogy az osztrákokat átengedje a Tiszán és megsemmisítse.” A következő tömör kijelentés az elkövetkező napok drámáját is magában hordja: „Ez a szándék nem járt sikerrel.”²⁵

Maga Miłkowski eredményként könyvelheti el, hogy szakasza visszaűzött egy osztrákokkal megrakott tutajt. Élete végéig abban a meggyőződésben élt, hogy Ludwig von Benedek tábornok is ekkor, az általuk a tutajra leadott sortüzek során sebesült meg.²⁶ Benedek tábornok négy század vadással és egy röppentyűtettel valóban él-gárdáját alkotta az átkelő osztrák csapatoknak. A hídfőt védő magyar erőket jóval erősebbnek vélte, s talán ezért lepődött meg azon, hogy azok váratlanul visszavonultak.

Zygmunt Jordan megtett mindent, ami tőle tellett, önfeláldozóan harcolt, súlyosan megsebesült,²⁷ de maroknyi csapatával nem tudta megakadályozni a célratorón működő, döntést kicsikarni akaró osztrákokat a hídverésben és átkelésben. Az, hogy egyik ágyúja nem lett a császáriak zsákmánya, pusztán annak köszönhető, hogy a sebesült Franciszek Orłowski gyalogos hadnagy néhány katonájával a legnagyobb kartácszáporban elvontatta a sérült löveget.²⁸

Dembiński a partvontaltól nem messze hallgatta az ágyúdörgést, csapatai tétlen nyugtalansággal várakoztak. Közben Haynau megkezdte az átkelést...

A lengyel fővezérnek komoly esélye lett volna rá, hogy egy határozott, erős támadással a még nem nagy számban átkelt osztrák zászlóaljakat a Tiszába szorítsa. Környezetének nyomására kísérletet is tett rá, de hogy milyen határozatlanul, azt pontosan érzékelteti az augusztus 3-án kiadott hadparancsa. Ezen a napon Wysocki a szőregi táborban a következő utasítást kapta tőle: „Tábornok úr, szíveskedjék ma délután négy órakor csapatainak hadosztály- és dandárparancsnokaival, valamint törzskari tisztjeivel főhadiszállásomön feltétlenül megjelenni, ahonnan személyes vezetésemmel szemrevételezést tartunk Újszegednél és a Maros mentén. Minden csapat foglalja el a szükséges állását.”

E parancsból még egy határozott támadási szándék is kiolvasható volna. De hogy még véletlenül se legyen, az esetleges félreértések eloszlátása végett Dembiński saját kezűleg a következő figyelmeztető megjegyzést kanyarítja alá: „De a csapatok semmiféle mozgást ne tegyenek, azt csak a tábornokok, vezérkari tisztek és parancsnokok tehetik.”²⁹

²⁴ Bułharyn, Jerzy: Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849. Paryż, 1852. (a továbbiakban: Bułharyn) 333.

²⁵ Miłkowski, Zygmunt: Od kolebki przez życie. I. Kraków, 1936. (a továbbiakban: Miłkowski) 351.

²⁶ uo.: 348–349.

²⁷ Wysocki: 96.

²⁸ Wysocki – (Dokumentumok) 221.

²⁹ MOL R 221. (Dátum szerint.)

A sok huzavona után végül késő este elrendelt tétova rohamban Dembiński csak néhány honvédszászlóalj és egy lengyel zászlóalj engedett bevetni. Czernik őrnagy zászlóalja ugyan az általa támadott szakaszon a töltésig szorította vissza az osztrák gyalogságot, de másutt könnyedén visszaverték a tessék-lássék magyar támadást. Ráadásul az egyik retiráló honvédszászlóalj a lengyeleket császáriaknak nézte és beléjük puskázott, így növelve azok amúgy is súlyos veszteségeit. A fővezér balfogásai apránként a tisztekre és a közlegényekre is átragadtak. Zamoyski állítása szerint az 1. lengyel zászlóaljnak öt tisztje esett el. Wysocki Adam Januszkiewicz főhadnagyról tesz említést,³⁰ Miłkowski Władysław Janiszewski főhadnagyról emlékezik meg. Az utóbbit „csak” combon lőtték. „...tréfálkozott a seben és hirtelen kilehelte lelkét” – hangzik Miłkowski egysoros nekrológja. Jobban megrendíti annak a markotányosnőnek az esete, aki személyes drámája miatt kel névtelenül is életre a visszaemlékezésében: „...ebédet hozott a katonáknak, s mindkét lábát a szemem láttára tépte le egy ágyugolyó”.³¹ Sebesültről név szerint többről tudunk. Teofil Lessen, az 1. dzsidásezred hadnagya a hadjárat során ekkor kapta harmadik sebeit. Szerencséjére ezúttal is csak könnyebben sérült meg.³² Annál súlyosabb sebesülést szenvedett Henryk Szostakiewicz, a 2. dzsidásezred közlegénye. Hogy erről tudomást szerezhettünk, az a Szybalski-émlékalumban közzétett fénykép hátoldali adalékának köszönhető.³³

Zamoyski Szeged feladásáról már augusztus 2-án beszámolt Czartoryskinak, az ellenségnek a Tiszán történt átkeléséről két nappal később írt levelében szólt. Ez utóbbi margójára Dembiński saját kezűleg odakanyarított néhány üdvözlő sort. Zamoyski és Dembiński között mind ekkor, mind a későbbiekben rendkívül szívélyes volt a kapcsolat. Czartoryski unokaöccse az elszenvedett kudarcok ellenére megingathatatlanul bízott honfitársában: „Dembiński tábornok ma a három, összesen körülbelül 35 000 katonát számláló hadteste élén elhatározta, hogy megveti a lábát ezen a taktikai szempontból kedvező helyen.

A fiatal hadsereg, amelyet vezet, szellemében erőre kap, látva, hogy a tegnapi összecsapás után, ahelyett, hogy hosszú és kimerítő visszavonulással fárasztaná magát, mint az ellenséggel történt eddigi megütközések után szokás volt, állja a helyét.”³⁴

Sajnos nem így történt! Dembiński másnap Szőregnél előnyös állásokban és kisebb erővel szemben is csatát veszített, és elrendelte a visszavonulást Béba irányába, ahonnan Arad és Temesvár felé egyaránt tovább lehetett menni. Emerich von Thurn und Taxis herceg, a Ferdinánd császár nevét viselő 5. könnyűlovasezred számfeletti kapitánya találóan jegyezte meg emlékiratában: „...az egész szőregi affér (...) volt a felkelő sereg utolsó határozott kísérlete az ellenállásra.”³⁵ A részben galíciai lengyelek körében torbortt svalizserezred a szőregi csatában többször összecsapott a légio lovasságával. Ebben az „afférban” Wysocki már nem vett részt. Még a szegedi átkelés napján súlyo-

³⁰ Wysocki: 97.

³¹ Miłkowski: 351.

³² Wysocki – (Dokumentumok): 211.

³³ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Lengyel Album. Fol. Polon. 4.

³⁴ Zamoyski: 248.

³⁵ Emerich Prinz zu Thurn und Taxis k.u.k. General der Cavallerie. Mit Benützung seines schriftlichen Nachlasses dargestellt von einem Waffenfährtten. Wien und Leipzig, 1901. (a továbbiakban: Thurn und Taxis) 46.

san megbetegedett, s két nap múlva már a lovat se tudta megülni. Szőregről kezdve már nem a harci események kötötték le a figyelmét, hanem a szalmával kibélelt szekere fölött billegő égbolt.

A szőregi csatában egyébként maga Dembiński példát mutatott a katonai bátorságból. Mindig ott volt a legveszélyeztetettebb pontokon, a leghevesebb tűzben, amelyet az is bizonyít, hogy egy lovat kilőttek alóla, s lapockájába gránátszilánk csapódott. Az ütközet kimenetele tehát nem az ő személyes vitézségén múlt.

A déli hadsereg tehát Szőreget is feladva visszavonult. „A polgárháború színterén, elpusztított vidékeken meneteltünk. A falvak és városok romokban heverték, léptenyomon romokba botlottunk” – vázolja fel Miłkowski a csaták közötti tájképeket.³⁶

A hadsereg utóvédét képező lengyel légió nap mint nap összecsapott az üldöző ellenséggel. Egy baljós nevű falunál, Csatádnál nem sok hiányzott ahhoz, hogy a 2. zászlóalj parancsnoka, Antoni Wieruski őrnagy fogságba ne essék. A Wieruski számára tragikus, katonái számára komikus jelenetet zászlóaljsegédtisztje, Antoni Jeziorański főhadnagy írja le: „Csatád előtt, miközben ételmet osztottunk, nyugtalanításunkra megjelent az ellenség. Hogy támadási kedvét elvegyük, Dembiński tábornok parancsot adott a Wieruski-zászlóalj egyik századának, hogy szállja meg az út két oldalán emelkedő dombokat.

Wieruski őrnagy, az egyik század élére állva, személyesen akarta a parancsot végrehajtani. (...) Az út mentén szőlőskertek húzódtak, amelyeket mintegy másfél méter magas sövénykerítések zártak el az úttól. Alig tettünk tízegynéhány lépést, amikor kozákok tűntek fel.

Wieruski őrnagy parancsot adott a századnak, hogy keljen át a sövénykerítésen és alkosson csatárláncot. Ez elég sok időt vett igénybe. Látván, hogy a kozákok meglehetősen közel vannak, figyelmeztettem az őrnagyot, és lovamat megsarkantyúzva átugrattam az előttem húzódó sövényt. Wieruski hasonlóképpen cselekedett, ám lova megmakacsolta magát. Leszállt hát róla és gyalogosan igyekezett a kerítésen átjutni, de miközben a sövényvel küszködött, a kozákok körbe vették, s látván, hogy egyedül van, élve akarták elfogni. – Wieruski kirántotta rövid tiszti kardját, de a kozákok annyira nem törődtek vele (...), hogy kancsukával akarták őt megadásra kényszeríteni. Néhány jól irányzott lövés szabadította meg őrnagyunkat támadóitól, akik két halottat és egy sebesültet hagyván maguk után, elmenekültek. (...)

A történetet meglehetősen rosszmájúan ecsetelték, ki gyávaságról élcelődött, ki a kancsukaütéseket emlegette föl, stb. Tchorznicki pedig mintegy félig tréfálkozva odavetette:

– Aki katona akar lenni, előbb tanuljon meg lovagolni...”³⁷

Talán ezt vette volna annyira szívére Wieruski, hogy a törökországi emigrációban végül a bankszakmában helyezkedett el. Vesztére. Rablógyilkosság áldozata lett.

Wieruski őrnagy elkerülte az orosz fogságot, nem úgy Karol d'Abancourt kapitány az osztrákokot. Emerich von Thurn und Taxis herceg svalizsérjai fogták el a csatádi összecsapást megelőző napon. Dembiński törzskara éppen ebédelni készült, amikor Webber hadnagy egy könnyűlovasszakasszal meglepte az asztaltársaságot. A magyar

³⁶ Miłkowski: 351.

³⁷ Jeziorański, Antoni Pamiętniki generała A. Jeziorańskiego od roku 1848 do roku 1868. Lwów, 1880. (a továbbiakban: Jeziorański) 82–83.

tiszteknek ugyan az utolsó pillanatban sikerült elmenekülniük, de – Thurn und Taxis kapitány visszaemlékezése szerint – az éppen szükségét végző d'Abancourt-nak annyi ideje és lehetősége se maradt, hogy kardot rántson. A borjúsültet és a salátát meg a bővíben kimért bort az osztrák katonák fogyasztották el. „...foglyunkat is asztalhoz ültettük, s ez hamarosan jókedvre derítette őt” – utal lovagias bánásmódjukra a magas kort megért herceg,³⁸ aki pár nap múlva majd súlyosan megsebesül a temesvári csatában. Azt elmulasztja hozzáfűzni, hogy foglyukat felettese, Haynau tábornagynagy parancsára két és fél hónappal később felakasztották.

A bátorságáról híres d'Abancourt kapitány elfogása valóban derűs körülmények közepette történt. A visszaemlékező Thurn und Taxis herceg jókedvét csak az árnyékolja be, hogy tudja: másnap Csatádnál egy lovasösszezapás során az angol származású Webber hadnagynak széthasítják a fejét.

Kevés hiányzott ahhoz, hogy az ezekben a napokban a tüzértartalékkal Aradról Temesvár felé tartó Jacenty Grabowiecki és Aleksander Markiewicz századosok is kis híján a felderítést végrehajtó osztrák könnyűlovasok fogságába ne essenek.³⁹

Augusztus 6-án a hadügyminisztérium már a lehető leghatározottabban felszólította Dembińskit, hogy azonnal vonuljon Aradhoz, s egyben azt is közölte vele, hogy Görgei hadserege erőltetett menetben közeledik a kormány új székhelye felé...⁴⁰

Zamoyski augusztus 7-én datált naplószerű beszámolójában a következő szakaszait vázolja fel a szőregi vereségnek: „...ötödikén délután a Tiszát Kanizsánál vigyázó őrség jelentette, hogy veszteségekkel kénytelen volt feladni állását, és hogy az ellenség jelentős erővel átkelt a hídon. Ezzel egyidejűleg hírt vette, hogy megvetette a lábát Makón, és hidat vert a Marosón. Ebben a pillanatban Dembińskinek nem maradt más hátra, mint hogy feladja pozícióját: elég sokáig tartotta magát ahhoz, hogy a front mögötti területekről összegyűjtsék az élelmet, és fedezze a kormányt, amely Aradon talált menedéket.”⁴¹

Zamoyski e szavakkal azonban Dembiński feladatának csak járulékos részéről számolt be, nem pedig a lényegéről. Hogy magát igazolja, az eseményleírást a következő összegzéssel zárja le: „Azt mondom el, amit láttam, semmit sem teszek hozzá a harc terveiről és lehetőségeiről...” A Dembińskivel egyeztetett terv eleve az volt, hogy Aradot fedezze, illetve Aradhoz vonuljon – éppen az általa legenergikusabban képviselt hadsereg-összevonás jegyében. A tervet Zamoyski, ha a konokul hallgató Dembińskitől nem is – bár ez a kapcsolatuk jellege miatt kétséges –, de Dessewffy-től már megtudhatta. A fentebb idézett naplóbejegyzés idején már azzal is tisztában kellett lennie, hogy honfitársa határozott és egyértelmű utasítást kapott Aulich hadügyminisztertől a további visszavonulás irányára vonatkozóan... És Dembiński Arad helyett Temesvár felé fordította csapatait.

Szegedet az aradi összpontosítás céljából ürítette ki a haditanács. A mindennel számoló Dembiński előtt nyilván Temesvár is felmerült, mint az elvonulás irányának lehetősége. Zamoyski csak egy évtized múlva vallott e lehetőségről, amelyet azután, mint

³⁸ Thurn und Taxis 1901. 51.

³⁹ Grabowiecki Jacenty: *Moje wspomnienia w Emigracji*. Warszawa, 1970. 184–185.

⁴⁰ MOL R 23 2. k. No. 55.; Kossuth Lajos Összes Munkái XV S. a. r. Barta István. Bp. 1955. (a továbbiakban KLÖM XV.) 829.

⁴¹ Zamoyski: 250–251.

tényt dokumentált és iktatott 1849. július 30-án kelt levelébe: „...a magyar haderő átkel a Tisza túlsópartjára, Temesvárra és Erdély Lugoson túli hegyes határvidékére tartva...”

Kérdés, hogy vajon szólt-e Dembiński augusztus 5-e és 7-e között – vagy esetleg már előtte – erről a lehetőségről Zamoyskinak? Egyetlen eddig idézett levéltöredék, emlékiratrészlet, dokumentumsor se keltett bennem akkora zavart, meglepetést, tanácstalanságot, mint Zamoyski július 30-i leveléhez iktatott kései megjegyzése, illetve a főntebb idézett augusztus 7-én kelt pár sor. Tudta-e Zamoyski augusztus 5-én, hogy a Tiszán átkelő hadsereg leendő útvonala szükség szerint: Temesvár, Lugos... Beavatta-e őt legtitkosabb terveibe Dembiński?

Mindenesetre a szőregi csatavesztés után Zamoyskinak már tudnia kellett, hogy a visszavonulás nem Arad, hanem Temesvár felé történik, mivel – mint honvédeztársam – a lengyel légióval együtt állandóan az utóvédben teljesített szolgálatot, s nemegyszer személyesen vezetve lovasrohamot nap mint nap tűzbe került. Első ízben éppen a szőregi csata utolsó szakaszában. Szükségesnek tartja, hogy magyarországi katonai bemutatkozásáról beszámoljon Adam hercegnek: „A hozzám legközelebb állók számára még hozzá tenném, hogy amikor a centrumunk megingott, Dembiński tábornok engem küldött Deseffy generális lovasságához. Ebben a pillanatban ellenség jelent meg a balszárnyunkon. Megállapodtam a generálissal, hogy a lovasságot ketté osztjuk. Ezt követően ő a lovasság főerejével elvágatott a bal szárnyon feltűnt ellenség felé. Én nyolc lovasszázaddal kitöltöttem a centrumban támadt rést. E mozdulat szerfelett eredményesnek bizonyult. A huszárok vitézül követtek, s a legnagyobb kartácszaporban fedezték a menekülő gyalogságot. A tisztek és közlegények oly tanúbizonyosságát tették alkalmi parancsnokuk iránti bizodalomuknak és jóindulatuknak, hogy, bevallom, jól esett nekem.”⁴²

Lehet, hogy az irányváltásnak Zamoyski nem tulajdonított különösebb fontosságot. Ha jól belegondolunk, Temesvárról még vissza lehet fordulni Aradra. És Dembiński később valóban e kerülő út igénybevételének lehetőségével magyarázza az arrafelé végrehajtott visszavonulását. Okoskodása szerint: azért ment Temesvárra, hogy Vécsey ostromseregét és Kmety tábornok hadosztályát magával vihesse Aradra. Erről jegyzi meg emlékiratában Antoni Jeziorański, hogy elég lett volna, ha az ezt elrendelő parancsot egy futártiszt viszi meg Temesvárra, nem pedig egy egész hadsereg...⁴³ De mivel magyarázza Dembiński azt, hogy a lőszertartalék egy részét Temesvárról a lugosi úton indította tovább... Márpedig Lugos éppen az Araddal ellenkező irányba fekszik. Persze, Lugosról még be lehet vonulni Erdélybe... És még Karánsebesről is lehet Erdélynek venni az irányt. De Orsovára... és a Török Birodalomba is onnan vezet a legrövidebb út.

Minden jel arra mutat, hogy Dembińskit az előre megfontolt szándék vezette a temesvári-lugosi útra... Igaz, e menekülésszerű hadmozdulat elrendelésével Dembiński, mint végső lehetőséggel számolt. De – ahogy említettük – számolt vele már július 30-án, amikor Szeged kiürítésének elrendelését a haditanácson keresztülvitte. Ezt követően napról napra, óráról órára közelebb érezte lehetőségei végét.

Érezte ezt Kossuth is. Augusztus 9-én reggel fél hatkor az aradi várból kétségbeesett hangú levelet ír Dembińskinek. Az utóiratból eltekintve minden szava szemrehányás,

⁴² uo.: 253.

⁴³ Jeziorański: 85.

a tehetetlenségérettől diktált megrovás... és kérés. Olyan, amelynek sikerében maga a levélíró sem hisz. Egyébként nem akarta volna címzettjének szinte a szájába rágni a mondandóját: „Az Arad vára előtti koncentrációról volt szó, s ezért nagyon kívánatos lenne, ha Temesvár helyett Arad, nevezetesen Arad vára felé vonulna: 1-ször azért, mert Görgeyvel biztosabban egyesülhet.

2-szor azért, mert félt, hogy ha Ön elfelé vonul, az ellenség Ön és Arad közé veti magát, és Vingánál kedvező állást foglalva elvágja Öntől Görgeyt.

De mivel az ellenség még nem ezt tette, hanem Ön után nyomul lefelé – annál jobb, ha az ellenséget ott azonnal megveri, és ezzel Temesvár felmentését is megakadályozza. Verje meg, és kergesse ki a határon; így Magyarország egyetlen csatával meg van mentve.”⁴⁴

Komolyan gondolta-e Kossuth, hogy a Haynau vezette osztrák hadsereget, amely elől már egy hete menekült Dembiński, az ő utasítására majd egyetlen csatában tönkrevéri? Hiszen az általa megbízott főparancsnok éppen az elől az „egyetlen csata” elől futott, amelyet soha nem tudott megnyerni. Aligha hihető, hogy bízott benne. A pohár, amelynek keserű tartalmát márciusban és júniusban Kossuth még ki-kiöntögette, augusztus 9-re már túlsordult. Levelének utóiratában ezt is tudtára adja Dembińskinek: „Három héttel ezelőtt Bem altábornagyra ruháztam az összes hadak főparancsnokságát. E pillanatban kapom a jelentést Lugosról, hogy megérkezett oda, és máris Temesvár felé tart...”

A déli hadsereg lassú bomlása Szeged feladásával indult meg. Szőreg és Csatád között folytatódott. Temesvárnál tetőzött. A hadsereg anélkül hullott szét és semmisült meg, hogy Haynau jelentős győzelmet aratott volna fölötte. Augusztus 9-ét írtak azon a gyászos napon. A „nagy visszavonulások hőse” – ahogy hajdan a lengyel demokrata ifjak titulálták Dembińskit – és a szétszóródott had Lugos felé menekült. Görgei hadseregének I. hadteste éppen aznap érkezett meg az összpontosítás helyéül kijelölt Aradhoz.

⁴⁴ KLÖM XV: 836–838.